

Kako sam ustanovio postojanje grčkoga katastra (chora) u Starigradskom polju

Zaninović, Marin

Source / Izvornik: **Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 2018, 35, 291 - 297**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.33254/piaz.35.10>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:319281>

Rights / Prava: [Attribution 3.0 Unported/Imenovanje 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL 35/2018.
ZAGREB, 2018.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Izdavač/*Publisher*
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/*Address of the editor's office*
Institut za arheologiju/*Institute of archaeology*
HR–10000 Zagreb, Ulica Ljudevita Gaja 32
Hrvatska/*Croatia*
Telefon/*Phone* ++385/(0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/*Editor in chief*
Marko DIZDAR

Uredništvo/*Editorial board*
Marko DIZDAR, Snježana KARAVANIĆ, Viktória KISS (Budapest, HUN) (prapovijest/*Prehistory*),
Goranka LIPOVAC VRKLJAN (antika/*Antiquities*), Tajana SEKELJ IVANČAN, Katarina Katja
PREDOVNIK (Ljubljana, SLO), Natascha MEHLER (Wien, AUT), Juraj BELAJ, Tatjana TKALČEC
(kasni srednji vijek i novi vijek/*Late Middle Ages and Modern era*), Predrag NOVAKOVIĆ
(Ljubljana, SLO) (metodologija/*Methodology*)

Izdavački savjet/*Editorial advisory board*
Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Ivor KARAVANIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN),
Kornelija MINICHREITER (Zagreb), Mladen RADIĆ (Osijek), Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK),
Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb), Ante UGLEŠIĆ (Zadar)

Prijevod na engleski/*English translation*
Edward BOSNAR, Kristina BRKIĆ, Nikola CESARIK, Ivan DRNIĆ, Ana ĐUKIĆ, Nataša
ĐURĐEVIĆ, Emanuele FALCONE, Stašo FORENBAHER, Marija KOSTIĆ, Danijel LONČAR,
Marko MARAS, Tina MILAVEC, David ŠTRMELJ

Lektura/*Language editor*
Ivana MAJER (hrvatski jezik/*Croatian*, slovenski jezik/*Slovenian*)
Marko MARAS (engleski jezik/*English*)

Korektura/*Proofreads*
Katarina BOTIĆ
Marko DIZDAR

Grafičko oblikovanje/*Graphic design*
Roko BOLANČA

Računalni slog/*Layout*
Hrvoje JAMBREK

Tisak/*Printed by*
Tiskara Zelina d.d., Sv. I. Zelina

Naklada/*Issued*
400 primjeraka/*400 copies*

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu uključeni su u sljedeće indekse/
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are included in following indices:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
CNRS/INIST – Centre National de la Recherche Scientifique/L'Institut de l'Information Scientifique
et Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH – European Reference Index for the Humanities, European Science Foundation, Strasbourg
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Sadržaj

Contents

Izvorni znanstveni radovi

Original scientific papers

5	DARIO VUJEVIĆ STIPAN DILBER Izvor – špilja Ričina u Buškome jezeru. Prvi tragovi paleolitika na području zapadne Hercegovine	DARIO VUJEVIĆ STIPAN DILBER <i>The Ričina spring cave in Buško Jezero. The first traces of the Palaeolithic in the western Herzegovina region</i>
29	IVAN DRNIĆ KONSTANTINOS P. TRIMMIS ALEXANDRA HALE RICHARD MADGWICK KELLY REED ANTONELA BARBIR MARIN MAĐERIĆ Assemblages from Marginal Spaces: The results of the excavations in Mala (Nova) Pećina near Muć and the Neolithic of Dalmatinska Zagora	IVAN DRNIĆ KONSTANTINOS P. TRIMMIS ALEXANDRA HALE RICHARD MADGWICK KELLY REED ANTONELA BARBIR MARIN MAĐERIĆ <i>Nalazi iz marginalnih prostora: Rezultati istraživanja Male (Nova) pećine pokraj Muća i neolitik Dalmatinske zagore</i>
71	HRVOJE KALAFATIĆ BARTUL ŠILJEG KRUGOVI PARNJACI: novi uvidi u neolitičke obrasce naseljavanja	HRVOJE KALAFATIĆ BARTUL ŠILJEG TWIN CIRCLES: new insights in the Neolithic settlement pattern
113	STAŠO FORENBAHER Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana	STAŠO FORENBAHER <i>Ljubljana and Cetina: Pottery Styles of the Third Millennium BC in the Eastern Adriatic</i>
159	ZVONKO BOJČIĆ DARIA LOŽNJAK DIZDAR TOMISLAV HRŠAK Nove spoznaje o kronologiji groblja Batina – Sredno na početku starijega željeznog doba	ZVONKO BOJČIĆ DARIA LOŽNJAK DIZDAR TOMISLAV HRŠAK <i>New knowledge about the chronology of The Batina – Sredno cemetery at the beginning of the Early Iron Age</i>
193	KORNELIJA A. GIUNIO NIKOLA CESARIK DAVID ŠTRMELJ Šest baza počasnih statua iz Jadera	KORNELIJA A. GIUNIO NIKOLA CESARIK DAVID ŠTRMELJ <i>Six Honorary Statue Bases from Iader</i>

- 219 MIRKO RAŠIĆ
JOSIPA BARAKA PERICA
Starokršćanski kompleks u Docima kod Vitine:
rezultati revizijskih arheoloških istraživanja
- 239 TINA MILAVEC
The elusive early medieval glass: remarks on
vessels from the Nin – Ždrijac cemetery, Croatia

MIRKO RAŠIĆ
JOSIPA BARAKA PERICA
*The early Christian complex in Doci, Vitina: the
results of the revised archaeological research*

TINA MILAVEC
*Izmikajoče se zgodnesrednjeveško steklo:
komentar k posodam z grobišča Nin – Ždrijac,
Hrvaška*

Pregledni rad

- 251 ANA ĐUKIĆ
Prapovijesne glačane kamene izrađevine
sjeverozapadne Hrvatske
- 291 MARIN ZANINOVIĆ
Kako sam ustanovio postojanje grčkoga katastra
(chora) u Starigradskom polju
- 299 ANA AZINOVIĆ BEBEK
Novovjekovna arheologija u Hrvatskoj – problemi
metodologije, terminologije i imena
- 321 UPUTE AUTORIMA

Report

ANA ĐUKIĆ
*Prehistoric polished stone implements from
northwestern Croatia*

MARIN ZANINOVIĆ
*How I identified a Greek cadastre (chora) on the
Stari Grad Plain*

ANA AZINOVIĆ BEBEK
*Early Modern Archaeology in Croatia – Problems
of Methodology, Terminology and Nomenclature*

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Kako sam ustanovio postojanje grčkoga katastra (*chora*) u Starigradskom polju

*How I identified a Greek cadastre (*chora*) on the Stari Grad Plain*

Pregledni rad
Antička arheologija

Report
Roman archaeology

MARIN ZANINOVIĆ
Aleja pomoraca 5
HR-10020 Zagreb

UDK/UDC 904:711.63(497.5 Stari Grad na Hvaru)"652"

Primljeno/Received: 12. 12. 2017.

Prihvaćeno/Accepted: 04. 06. 2018.

U plodnome Starigradskom polju na otoku Hvaru sačuvana je grčka podjela zemljišta koje je bilo podjeljeno stanovnicima grada Farosa i koji su na njemu uzgajali vinovu lozu i masline. U istraživanjima, posebno na osnovi zračnih snimaka, prepoznate su karakteristične uske i duge čestice, a sačuvan je i jedan kameni međaš s grčkim natpisom. Podjele zemljišta potom su dokumentirane i na drugim istočnojadranskim otocima, no niti jedna nije tako dobro sačuvana kao grčka chora u Starigradskome polju koja danas predstavlja jedan od najistaknutijih mediteranskih antičkih kulturnih krajolika.

Ključne riječi: Faros, Grci, Stari Grad, Hvar, chora, podjela zemlje

The fertile Stari Grad Plain on the island of Hvar has preserved the Greek division of the land that was distributed to the inhabitants of the town of Pharos, who cultivated grapes and olives there. The research, which relied on aerial photographs, recognized the characteristic oblong parcels. There is also a preserved boundary stone with a Greek inscription. Such land divisions were later documented on other islands of the eastern Adriatic, but none have been as well preserved as the Greek chora on the Stari Grad Plain, which is one of the most notable ancient cultural landscapes in the Mediterranean.

Key words: Pharos, Greeks, Stari Grad, Hvar, chora, land division

Starograđanin don Šime Ljubić (1822. – 1896.) jedan je od najzaslužnijih ljudi što ih je Stari Grad dao svome otoku, Hrvatskoj i svijetu. Svojim talentima i marljivošću pokrenuo je kao pojedinac tolike stvari i učinio otkrića kakva danas rade veliki instituti. Mi koji pokušavamo slijediti njegov primjer veoma često idemo ili smo išli njegovim stazama.

Kada je Austrija, nakon pada Napoleona, zauzela Istru i Dalmaciju, prišla je zbog strateških razloga po svojoj vojsci i mornarici premjeru naše obale, što je obavljeno do 1835. godine. Te nove karte svojim kolorima su prava umjetnička djela, a čuvaju se i u našim arhivima. One su pokazivale stvarno stanje zemljišta i naselja s mletačkim utvrdama. Istarski povjesničar i arheolog Pietro Kandler koristio je te karte za svoja terenska proučavanja te je utvrdio postojanje antičkih rimskih podjela zemljišta u Istri oko kolonija Pole i Parentija. Mladome stručnjaku Š. Ljubiću, koji je došao sa studija u Beču, objasnio je svoj rad te je on došavši na svoj otok istraživao svoje polje i nove mape. Zaključio je kako je ono bilo podjeljeno u antici te je pripisao taj postupak

Don Šime Ljubić (1822 – 1896) is one of the greatest men that Stari Grad gave to the island, Croatia and the world. His initiatives and discoveries, based on personal talent and hard work, would be the pride of a large institute nowadays. We who try to follow his example have often walked on the paths he cleared.

When Austria took over Istria and Dalmatia after the fall of Napoleon, it used its army and navy to measure the Croatian coast for strategic reasons, which was finished by 1835. These new colour maps are genuine masterpieces, which have been preserved in Croatian archives too. They showed the actual state of land and settlements with Venetian forts. Pietro Kandler, a historian and archaeologist from Istria, used these maps for his field explorations and identified old Roman land divisions in Istria and around the colonies of Pola and Parentium. He explained his work to the young expert Š. Ljubić, who came back from his studies in Vienna. Having returned to his island, Ljubić examined the plain and the new maps. He concluded it was divided in the antiquity and ascribed this work to the Romans, who

Rimljanima koji su došli na otok 219. god. pr. Kr. Njegovo je mišljenje vladalo do mojega rada, što je u krajnjoj liniji proisteklo iz njegovih proučavanja.

Već sam kao student od 1950. godine drugoga velikog Hvaranina, blage uspomene moga profesora Grga Novaka, obilazio srednjodranske otoke te sam upoznao njihovu arheološku topografiju, pa prirodno i posebno onu rodno-ga otoka Hvara. To mi je korisno poslužilo kada sam nakon diplome izabran za asistenta na svome Fakultetu te sam o svome i drugim otocima objavio desetke rasprava. Prvi moj stručni tiskani rad u časopisu *Opvscvla Archaeologica* glasio je *O pitanju kopnene veze između dvaju antičkih naselja otoka Hvara* (Zaninović 1958) gdje sam, na temelju arheoloških nalaza i toponima, utvrdio pravac davne, već ilirske prometnice, između Staroga Grada i Hvara. Da bi se stiglo iz jednoga u drugo naselje trebalo je prijeći visoki i strmi gorski lanac koji je dijelio otok, za što je trebalo oko 4 sata jahanja na mulama. To je potom utjecalo na njihove ponekad izrazito odvojene povijesti. Kadgod sam mogao išao sam sa svojim profesorima Novakom, Rendićem Miočevićem i Mirosavljevićem. S njima sam u nekoliko navrata obilazio arheološki zanimljiv lokalitet Kupinovik kraj Dola kao i brdo Purkin kuk s ilirskom gradinom na vrhu s koje se pružao široki morski pogled na primorje od Makarske do Trogira sa zaleđem. Obilazili smo i druge predjele kao Tor nad Jelsom te sam tako stjecao korisne spoznaje i iskustva od mojih vršnjih profesora.

Nakon što sam 1966. godine izabran za docenta na svome fakultetu, stekao sam pravo na vlastiti projekt istraživanja te sam se opredijelio za Kupinovik i Purkin kuk. Nakon uobičajenih brojnih administrativnih i birokratskih postupaka, to sam ostvario 1978. godine ljubaznošću vlasnika parcele na Kupinoviku gosp. Tomislava Duževića iz Dola koji nam je prepustio teren za istraživanje. Na Kupinoviku su se isticali u jednoj jami veliki kameni arhitravi neke ranije građevine, sada stupovi nekadašnjega antičkog tijeska za ulje i vino. Na jednome je bio dio lijepo isklesanoga natpisa latinskim slovima tzv. kapitalom. Nama je bio važan posljednji četvrti redak gdje su manjim slovima bile uklesane riječi *decurio adlectus*, što znači vijećnika koji je naknadno uključen u gradsko vijeće. Time je započelo moje pravno i arheološko otkrivanje izvorne helenske chore.

Izum zrakoplova i njihovo usavršavanje ubrzo je koristila arheologija kao prvorazredno sredstvo za svoja istraživanja i snimanje arheoloških nalazišta, što je otvorilo neslućene mogućnosti za nove terenske spoznaje. Stručnjaci su to brzo shvatili i primijenili u svome poslu obogativši već u početku arheologiju klasičnoga Sredozemlja. Tako je Francuz Poidebard, odmah nakon I. svjetskoga rata, snimao Siriju i otkrio antička naselja i prometnice. Drugi francuski arheolog i pilot J. Baradez snimio je rimsko utvrđeno područje limesa prema Sahari za svoje kapitalno djelo (Baradez 1949), zatim profesor Piganiol s katastrom u Orangesu i dr. Poznato je i djelo Engleza J. Bradforda (1957) koji je kao časnik RAF-a proučavao tisuće snimaka što su ih za svoje strateške ratne potrebe snimali saveznici po Sredozemlju.

J. Bradford donosi i snimku farske ravnice, ali nije ju po-

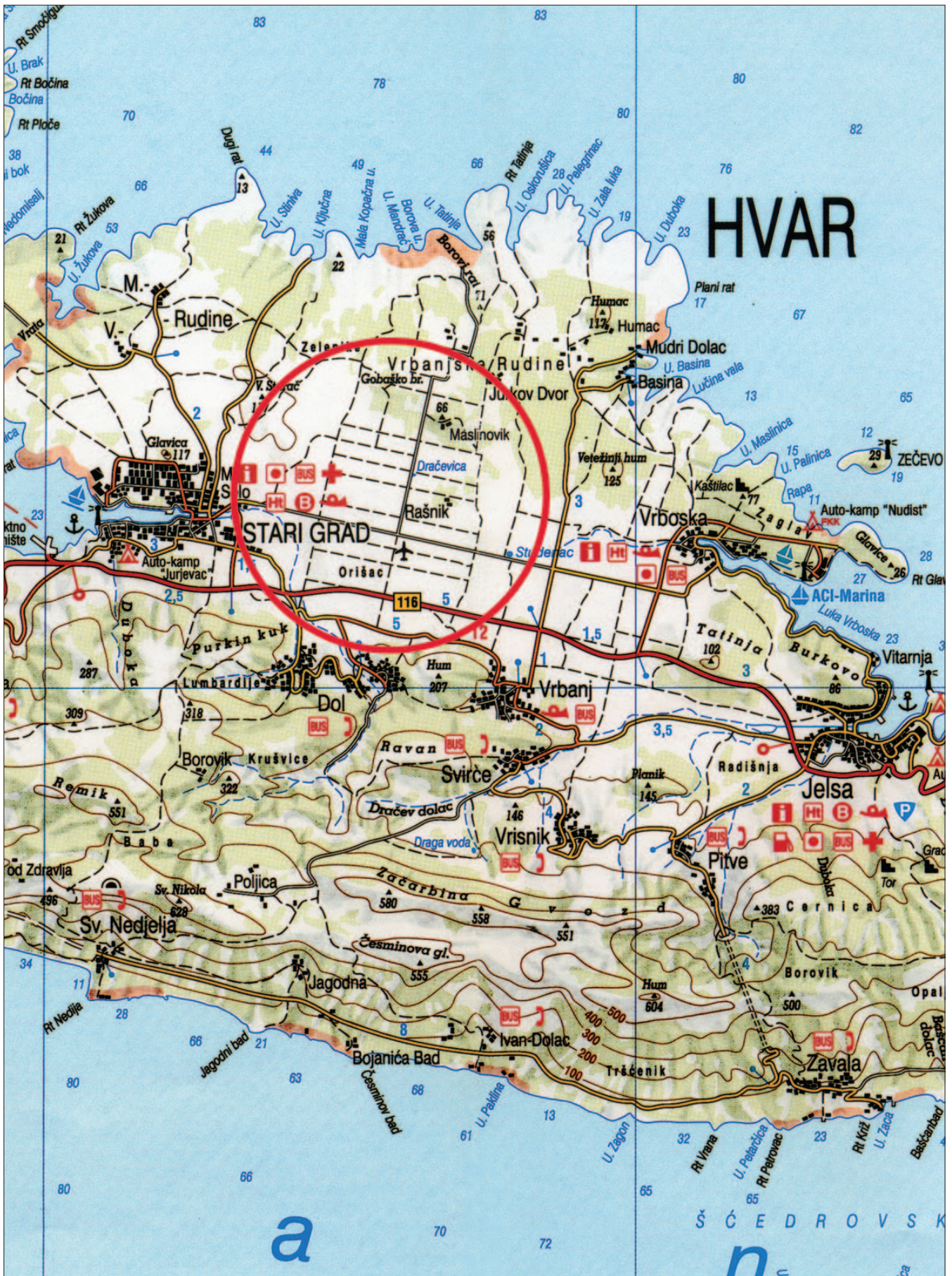
arrived on the island in 219 BC. His opinion was the norm until my study, which did take his work as its point of origin.

In 1950, while still a student of another great son of Hvar, the late professor Grga Novak, I began travelling across the Central Adriatic islands and examining their archaeological topography, which naturally and particularly included my native island Hvar. I made good use of it after graduation, when I became assistant at my faculty and published dozens of works about Hvar and other islands. My first published professional work, printed in the *Opvscvla Archaeologica* journal under the title *On the issue of the land connection between two ancient settlements on the island of Hvar* (Zaninović 1958), made use of archaeological finds and toponyms to determine the course of the ancient Illyrian road between Stari Grad and Hvar. To get from one settlement to the other, a traveller had to cross a high and steep mountain chain running across the island, which took around 4 hours on a mule. This is reflected in their often sharply separate histories. Whenever I could, I accompanied professors Novak, Rendić Miočević, and Mirosavljević. On several occasions, we visited together the archeologically interesting site of Kupinovik near Dol and the hill of Purkin Kuk with the Illyrian fort on top, overlooking the long stretch of the coastline from Makarska to Trogir and the hinterlands. We also visited other sites, such as Tor above Jelsa, where I gained useful insights and experiences from those excellent professors.

When I became lecturer at my faculty in 1966, I obtained the right to my own research project. I chose Kupinovik and Purkin Kuk. After dealing with the usual administrative and bureaucratic red tape, I managed to realise the project in 1978 through the kindness of the owner of a plot at Kupinovik, Mr. Tomislav Dužević from Dol, who let us do research on his plot. A pit at Kupinovik contained large stone architraves of an earlier structure, which became pillars of an oil and wine press in antiquity. On one of them, there remained a part of a beautifully chiseled inscription in Roman square capitals. We were intrigued by the last, fourth row, containing the words *decurio adlectus* in smaller letters, denoting a councilor who was included in the town council at a later date. It was the beginning of my legal and archaeological discovery of the original Hellenic *chora*.

The invention of the airplane and its upgrades were soon used by archaeology as a first-rate tool for the research and photography of archaeological sites, opening undreamt-of possibilities for new field insights. Experts quickly caught on and applied it in their work, enriching the archaeology of the classical Mediterranean from the very start. The Frenchman Poidebard photographed Syria in the wake of the First World War and discovered ancient settlements and roads. Another French archaeologist and pilot, J. Baradez, photographed the fortified Roman limes along the edge of the Sahara Desert for his capital opus (Baradez 1949), professor Piganiol with the cadastre in Oranges etc. Another well-known work was made by the Englishman J. Bradford (1957); as an RAF officer, he examined thousands of photographs made for strategic military purposes by the allies in the Mediterranean.

J. Bradford published a photo of the Pharos plain but did not provide a historic context. However, he wrote (Bradford 1957: 181, 191) that "...the use of limitatio on islands of the

Karta 1 Stari gradsko polje na otoku Hvaru sa sačuvanom choram – grčkom podjelom zemlje
 Map 1 Stari Grad Plain on the island of Hvar with the preserved chora – Greek land division

vijesno odredio. Međutim, napisao je (Bradford 1957: 181, 191) da „...the use of limitatio on islands of the Dalmatian coast was unknown hitherto...“, iako je za Faros Š. Ljubić to ustanovio skoro stoljeće prije nega. Njegovu sam tvrdnju ispravio u kraćoj recenziji (Zaninović 1964: 61–63). Stranci se često uopće ne osvrću što mi domaći radimo, iako smo mnoga pitanja riješili prije njih iz jednostavne činjenice što smo na svome terenu. Danas je, doduše, nešto bolje, ali toga još uvijek ima i kada pišemo na stranim jezicima. Ne samo to, J. Bradford niti ne spominje temeljitu studiju profesora M. Suića o limitaciji naših jadranskih kolonija ili je najmjerno prešućuje, jer ima i toga. M. Suić (1955) je svoju raspravu tiskao dvije godine prije Bradforda i to s opsežnim engleskim sažetkom. Hvarsku je podjelu protumačio kao rimsku, a sadašnja Faria je bila prefektura pod ingerencijom kolonije u Saloni.

S time se nisam složio jer je natpis na Kupinoviku, pored još jednoga iz Hvara (CIL III 3084) dao mogućnost drugačijeg rješenja. Uzeo sam opsežnu studiju do danas nenadmašenoga velikog greciste, epigrafičara i arheologa profesora Louisa Roberta (1904. – 1985.) sa Sorbone koji nas je zauvijek zadužio maestralnim čitanjem i tumačenjem dragocjenoga farskog grčkog natpisa razbijenoga u četiri ploče od kojih su dvije sačuvane. Jedan je dio kamena pronađen 1837. godine, a drugi početkom 20. stoljeća (Robert 1960). Sredinom 2. st. pr. Kr., vjerojatno nakon propadanja ilirske države 167. god. pr. Kr., Faros je bio u teškoćama vjerojatno s Ilirima, pa ih je Rimski senat uzeo u zaštitu, kako je L. Robert rekonstruirao natpis da im je Senat vratio *...tous patrious nomus... /zakone otaca/* i *...tas horas en te neso... /zemlje na otoku/* koje su im bile oduzete. Pored toga su im dodijelili svoju *symmahian kai filian /savez i prijateljstvo/* te su učinili i druga dobra djela. Time su Farani postali rimski prijatelji i saveznici – *amici et socii populi Romani*, tj. rimski klijenti, što je bila pravna kategorija koja je u perspektivi vodila do statusa rimskoga municipija. To je Faros i postao vjerojatno u vrijeme Cezara, kada je i Issa postala *oppidum civium Romanorum* (Plin. NH III.152). U senatskome se zaključku spominje *chora* koju su Farani načinili i obrađivali skoro dva stoljeća prije dolaska Rimljana. S Purkina kuka i drugih položaja tu sam choru i ja puno puta osmatrao zadivljen poljem te njegovim vinogradima i maslinicima na izduženim pravokutnim česticama (Karta 1).

Pojačano istraživanje ovih grčkih katastarsa ustvari je započelo u 70-tim godinama 20. stoljeća, što je zasluga profesora Ferdinanda Castagnolija, voditelja Nacionalne škole za arheologiju Sveučilišta u Rimu, koji je posebno istraživao antičke ostatke i chore na Siciliji i u južnoj Italiji, naročito polisa Metaponta koji je osnovan 723. god. pr. Kr., a choru mu je datirao u 6. st. pr. Kr. Objavio je važno djelo u kojem je prvi prikazao teoretske i praktične postavke ovih istraživanja (Castagnoli 1956).

U mojim proučavanjima u jednom mi se trenutku nametnulo postojanje čuvene lumbardske psefizme ili narodne odluke na susjednome otoku Korčuli koja je jedan od najvažnijih dokumenata za grčku kolonizaciju u cjelini. Natpis je zabilježio postupak podjele i veličinu čestica ko-

Dalmatian coast was unknown hitherto...“, even though Š. Ljubić identified it for Pharos almost a century earlier. I corrected his claim in a short review (Zaninović 1964: 61–63). Foreigners often pay no attention to what we do here, although we resolved many issues before them simply because we are at home here. True, things are somewhat better today, but this can still happen even when we write in a foreign language. What is more, J. Bradford did not even mention the thorough paper of professor M. Suić about the limitatio of the colonies on the Croatian Adriatic, or he ignored it on purpose, which is not unheard of. M. Suić (1955) published his paper two years before Bradford, with an extensive summary in English. He interpreted the Hvar division as a Roman work from when Faria was a prefecture under the authority of the colony in Salona.

I could not agree with him because the Kupinovik inscription, along with an inscription from the town of Hvar (CIL III 3084), opened the possibility of a different solution. I examined the detailed paper of Louis Robert (1904 – 1985), a professor from the Sorbonne who remains incomparable as a Graecist, epigraphist and archaeologist. We should be forever grateful to him for his masterful reading and interpretation of the precious Greek inscription from Pharos, broken into four stone fragments of which two have been preserved. One fragment was found in 1837 and the other in the early 20th century (Robert 1960). In mid-2nd century BC, probably after the fall of the Illyrian state in 167 BC, Pharos seems to have had trouble with the Illyrians so it was taken under the wing of the Roman Senate, with L. Robert reconstructing the inscription as saying that the Senate gave them back *...tous patrious nomus... /the laws of the fathers/* and *...tas horas en te neso... /the lands on the island/* that were taken from them. Moreover, they offered them *symmahian kai filian /alliance and friendship/* and did other good deeds. This is how the people of Pharos became Roman friends and allies – *amici et socii populi Romani*, i.e. Roman clients, a legal category that eventually led to the status of a Roman municipium. This probably happened to Pharos in the time of Caesar, when Issa also became an *oppidum civium Romanorum* (Plin. NH III.152). The decision of the Senate mentions a *chora* that was created and cultivated by the Pharaei almost two centuries before the Romans arrived. Standing on Purkin Kuk and other heights, I looked upon the chora many times, impressed by the plain with its vineyards and olive groves on oblong parcels (Map 1).

Intense research of these Greek cadastres began in the 1970s, owing to professor Ferdinando Castagnoli, the head of the National School of Archaeology of the University of Rome, who extensively researched ancient remains and chorae on Sicily and in southern Italy, especially in the polis of Metapontum, founded in 723 BC, where he dated the chora to the 6th century BC. He published an important work where he described the theoretic and practical postulates of his research for the first time (Castagnoli 1956).

At one point in my work, I focused my attention on the famous Lumbarda psephisma or public decision on the neighbouring island of Korčula, which is one of the most important documents for the Greek colonisation as a whole. The inscription recorded the method of division and size of the parcels obtained by the colonists, some two hundred

je su dobili kolonisti, njih oko dvije stotine, koje su ovdje uputili lsejci sklopivši sporazum s Pilom i sinom mu Dazom, vjerojatno ilirskim gospodarima ovoga djela otoka Korkire. Prvi su doseljenici kao privilegij dobili bolje zemljište i veće čestice, budući da su stvarali i gradili naseobinu, dok su oni koji su došli kasnije dobili slabija zemljišta, no niti jedni ni drugi nisu smjeli prodavati zemlju. Lumbardsko polje nije na žalost sačuvalo tragove ove podjele, ono je naime mnogo manje od hvarske ravnice te je tisućljetna obrada izvrsne zemlje za vinograde uništila međe. To je mogao učiniti i novi vlasnik polja koji je usred njega sagradio oveću ladanjsku građevinu koja nije istražena jer su je uvijek pokrivali novi vinogradi.

Naime, Oktavijan August dao je poubijati sve odraslije muškarce na Korkiri, a žene i djecu prodati u ropstvo 34. god. pr. Kr. „jer su gusarili“ (App. Illyr. 16). Lumbardu, a možda i čitavu Korkiru poklonio je nekome svom suradniku, kao što im je to dijelio i u Istriji. Ovaj je sagradio vilu i uklonio tragove čestica. Ostala je antička prometnica koja ide sredinom polja i na koju se vila naslanja. Tako eto u Lumbardi imamo prvorazredni natpisni dokument o podjeli zemljišta, ali se podjela ne vidi, dok u Farosu imamo izvrsno sačuvane čestice i podjelu sa stazama kojima se i danas služimo, a natpisa nema. Jedini spomenik podjele je jedan sačuvani međašni kamen (*horos*) što ga je postavio Mathios /sin/ Pitheov, što nas izričito podsjeća na ime sela Pitava kod Jelse.

Spojivši ove dvije podjele nametnuo mi se prirodni zaključak kako su i Farani, nakon što su utemeljili svoju naseobinu, obavili podjelu svoga plodnog polja, sada chore na pravilne izdužene pravokutne čestice (*kleros*) veličine u jonskim stopama (Faros je naseobina jonskih Parana) 1 x 5 njihovih stadija, što je u metrima 180 x 900 m. Imamo, dakle, izvorni grčki katastar, njihovu choru, a ne rimski ager kako su to smatrali svi moji prethodnici.

Potražio sam zatim neke radove svojih inozemnih kolega. Stjecajem okolnosti dobili smo u to vrijeme u našu knjižnicu Odsjeka za arheologiju u Zagrebu monumentalnu publikaciju što ju je objavio talijanski avijatičarski general G. Schmiedt, profesor na Istituto geografico militare u Firenzi, a zatim na sveučilištima u Genovi i Pisi (Schmiedt 1964; 1970). Snimke više nalazišta, a posebno fotogrametrija chore Metaponta potvrdili su mi da su Farani premjerali svoje polje i načinili jedinstvenu choru. Ovom spoznajom stavio sam točku na pitanje kojim su se bavili kolege prije mene. Stanovnici Farosa ostavili su nam u tisućljetno nasljeđe, kako danas znamo, jednu od najočuvanijih grčkih chora na čitavome Sredozemlju. Naš je otok od uvijek po mnogočemu poseban, pa tako i sa svojom chorom.

Nakon ovoga otkrića želio sam pregledati zračne snimke našega otoka. Obratio sam se Geografskome institutu u Beogradu, međutim nisam predvidio zid „vojne tajne“, što je bila formula kojom je jugokomunistička armija nadzirala čitavu zemlju. Slom liberalnih težnji 70-tih godina pretvorio je i Hrvatsku u okupiranu zemlju s desecima vojarni i vojnih instalacija. U tome ozračju i moje traženje zračnih snimaka bilo je iluzija. Srećom uvijek ima dobrih ljudi, kao što je moj dragi stariji kolega i prijatelj profesor Milan Prelog, voditelj

of them, sent there by the Issaeans after an agreement with Pyllos and his son Dazos, who were probably the Illyrian rulers of that part of the island of Korkyra. The first colonists obtained the privilege of better land and larger parcels, since they founded and built the settlement, while subsequent colonists received poorer land, but neither group was allowed to sell land. Unfortunately, the Lumbarda Plain has not preserved traces of the distribution. Since this plain is much smaller than the plain on Hvar, the millennial cultivation of vineyards on its excellent soil destroyed the partitions. It might have been done by the next owner of the plain, who built a large villa in the middle of it, but the villa has never been explored since it has always been covered by more recent vineyards.

What happened is that Octavian Augustus had all the adult male Korkyrans killed and women and children sold into slavery in 34 BC “because of piracy” (App. Illyr. 16). Lumbarda, and possibly the entire island of Korkyra, was given by Augustus to one of his associates, just like he did in Histria. The associate built a villa and removed the traces of parcels. What remained was the ancient road that went across the middle of the plain, right next to the villa. Therefore, Lumbarda has a first-rate inscription on land division, but the division itself cannot be seen, while Pharos has excellently preserved parcels and a distribution with paths that are in use even today, but there is no inscription. The only monument of land division is the single preserved boundary stone (*horos*), set by Mathios /son of/ Pitheos, which sounds like the name of the village Pitava near Jelsa.

As I considered both distributions of land, I came to the natural conclusion that the Pharai, after founding their settlement, also divided up their fertile plain – now a chora – into regular oblong parcels (*kleros*). When calculated in Ionian feet (Pharos was a settlement of Ionian Pharai), they measure 1 x 5 of their stadia, which is 180 x 900 metres. We have, therefore, an original Greek cadastre, their chora, instead of a Roman ager, as it was believed by all my predecessors.

Then I looked for some works by foreign colleagues. As luck would have it, the library of the Department of Archaeology in Zagreb had just received the monumental book published by the Italian aviation general G. Schmiedt, who was professor at the Istituto Geografico Militare in Florence, and at the universities of Genoa and Pisa (Schmiedt 1964; 1970). The photos of several sites, especially the photogrammetry of the chora of Metapontum confirmed that the Pharai measured their plain and turned it into a unique chora. My discovery provided the final answer to the question examined by the colleagues before me. As we are aware today, the people of Pharos left us a millennial heritage – one of the best preserved Greek chora in the entire Mediterranean. The island of Hvar has always been special in many respects, one of which is the chora.

After this discovery, I wanted to check the aerial photos of Hvar. I contacted the Geographic Institute in Belgrade, but I found myself before the wall of the “military secret”, which was the formula used by the Yugoslavian communist army to control the entire country. The wreck of the liberal fraction in the 1970s turned Croatia into an occupied land with dozens of army barracks and bases. In such an atmos-

Instituta za povijest umjetnosti tada na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Iz svoje fototeke, za koju je dobio par tih snimaka, ali nije ih smio dati u javnost, posudio mi je jednu snimku nastalu vjerojatno 50-tih godina 20. stoljeća koju sam proučio. Snimka je potvrdila moje zaključke o farskoj chori (Karta 1). U svojoj prvoj raspravi o grčkoj podjeli (Zaninović 1980/1981; 1983) nisam smio objaviti snimku, već sam samo donio dva teoretska crteža mreže podjele. Snimku sam mogao objaviti u radovima tek nakon hrvatske neovisnosti, odnosno nakon 1992. godine (Zaninović 1993; 1995a; 1995b, 1997a; 1997b; 2001; 2002; 2004; 2010).

O svome otkriću govorio sam prvi puta u znanstvenoj javnosti na Kongresu grčke i rimske epigrafije u Constanți (Rumunjska) u rujnu 1977. godine. Tamo sam rekao kako u slučaju farske ravnice moramo uzeti u obzir raniju grčku podjelu zemljišta, budući da su farski doseljenici premjerali i obrađivali svoje polje barem dva stoljeća prije dolaska Rimljana. Tada naravno nisam smio pokazati zračnu snimku, već samo kamenu građu s natpisom iz Kupinovika (Zaninović 1979: 493–495). Potom sam otkriće i činjenicu farske chore obradio u posebnoj te opširnijoj raspravi (Zaninović 1980/1981). Nakon toga napisao sam više rasprava o ovoj temi (Zaninović 1983; 1984; 1985; 1988; 1993; 1995a; 1995b, 1997a; 1997b; 2001; 2002; 2004; 2010; 2015) u kojima sam donio nove podatke kao i otkriće podjele na susjednim otocima. U posljednjem desetljeću objavljeni su i rezultati dugogodišnjih istraživanja u samome Starom Gradu koji također donose vrijedne podatke o ilirskom Farosu, zatim gradskim zidinama i stambenim zgradama te ranokršćanskom središtu (Kirigin, Slapšak 2010; Jeličić Radonić, Katić 2015).

Na taj je način bogata te iznimna ostavština Staroga grada na Hvaru s grčkom chorom trajno uvrštena u iznimno važne mediteranske antičke kulturne krajolike, zbog čega je i zaslužila uvrštavanje na popis svjetske kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a 2008. godine.

phere, asking for aerial photos was delusional. Fortunately, there are always some good people, such as my dear older colleague and friend, professor Milan Prelog, who headed the Institute of Art History at the Faculty of Philosophy in Zagreb. He had obtained a few aerial photos for his collection under the condition of not publishing them. He lent me a photo that was probably made in the 1950s, and I examined it. It confirmed my conclusions about the Pharos chora (Map 1). In my first paper on the Greek land distribution (Zaninović 1980/1981; 1983) I could not publish the photo, but just provided two theoretical drawings of the division network. I was able to publish the photo in my works only after 1992, when Croatia gained independence (Zaninović 1993; 1995a; 1995b, 1997a; 1997b; 2001; 2002; 2004; 2010).

I held the first lecture about my discovery before an audience of experts at the Congress of Greek and Roman Epigraphy in Constanța (Romania) in September 1977. I said that the case of the Pharos plain had to take into account the earlier Greek land division, since the Pharos colonists measured and cultivated the plain at least two centuries before the arrival of the Romans. I could not show the aerial photograph, of course, but just the stone with the inscription from Kupinovic (Zaninović 1979: 493–495). Then I described the discovery and nature of the Pharos chora in a separate, more detailed work (Zaninović 1980/1981). Over the years, I have written several papers on the subject (Zaninović 1983; 1984; 1985; 1988; 1993; 1995a; 1995b, 1997a; 1997b; 2001; 2002; 2004; 2010; 2015), where I provided new information and the discovery of the division on neighbouring islands. The publications in the last decade include the results of several years of exploration in the town of Stari Grad itself, providing more valuable data on the Illyrian Pharos, on the town walls and residential buildings, and on its early Christian centre (Kirigin, Slapšak 2010; Jeličić Radonić, Katić 2015).

In this way, the rich and exceptional heritage of Stari Grad on Hvar with its Greek chora has been permanently included among the most notable ancient cultural landscapes in the Mediterranean, which is why it deserved to be included in the UNESCO World Heritage List 2008.

Prijevod i lektura / Translation and proofreading
Marko Maras

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Baradez, J. 1949, *Fossatum Africae*, Paris.
- Bradford, J. 1957, *The Ancient Landscapes*, London.
- Castagnoli, F. 1956, *Ippodamo di Mileto e l'urbanistica a pianta ortogonale*, Roma.
- Jelinčić Radonić, J., Katić, M. 2015, *Faros – Osnivanje antičkog grada*, Književni krug Split, Split.
- Kirigin, B., Slapšak, B. 2010, Farska hora, in: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Katalog izložbe, Poklečki Stošić J. (ed.), Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 135–137.
- Robert, L. 1960, Inscriptions hellénistiques de Dalmatie, *Hellenica*, Vol. 11–12, Paris, 505–541.
- Schmiedt, G. 1964, *Atlante aerofotografico delle sei umane in Italia*, Vol. I, Firenze.
- Schmiedt, G. 1970, *Le sedi antiche scomparse*, Vol. II, Firenze.
- Suić, M. 1955, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, Vol. I, Zadar, 1–36.
- Zaninović, M. 1958, O pitanju kopnene veze između dvaju antičkih naseља otoka Hvara, *Opuscula Archaeologica*, Vol. III, 5–12.
- Zaninović, M. 1964, recenzija knjige J. Bradford, *The Ancient Landscapes*, London 1957, *Argo*, Vol. III/2, 61–63.
- Zaninović, M. 1979, The New Latin Inscription from Faria, in: *Actes du VIIe Congres International d'Épigraphie Grecque et Latine*, 9–15 september 1977, Constanța, Editura Academiei București-Les Belles Lettres Paris, Paris-București, 493–495.
- Zaninović, M. 1980/1981, Greek Land Division at Pharos, *Archaeologia Iugoslavica*, Vol. 20–21, 91–95.
- Zaninović, M. 1983, Grčka podjela zemljišta u polju antičkog Pharosa, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Vol. 7, 3–10.
- Zaninović, M. 1984, New Contributions to the Archaeology of Pharos, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, vol. 77 (Disputationes Salonitanae II), Split, 91–101.
- Zaninović, M. 1985, I Greci e gli Illiri sul Pharos Adriatico (4–3 sec. av. Cr.), in: *Praktika tou diethnous synedriou klasikes arhaiologias*, Athena, september 1983, Tomos A, Athens, 306–308.
- Zaninović, M. 1988, Pharos – Od polisa do municipija, *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 11, 35–48.
- Zaninović, M. 1993, Naselje i teritorij u antici srednje Dalmacije, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 16, Zagreb, 181–191.
- Zaninović, M. 1995a, Chora Farou, in: *Pharos – Antički stari grad*, Katalog izložbe, Jeličić Radonić J., Rauter Plančić B. (eds.), Muzejsko galerijski centar, Zagreb, 115–117.
- Zaninović, M. 1995b, Hvar od prapovijesti do dolaska Hrvata, in: M. A. Mihovilović, *Otok Hvar*, Matica Hrvatska, Zagreb, 139–169.
- Zaninović, M. 1997a, Teritorij Pharosa, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Vol. 10, Hvar, 7–25.
- Zaninović, M. 1997b, Grčka podjela zemljišta na otoku Visu, *Opuscula Archaeologica*, Vol. 21, 77–84.
- Zaninović, M. 2001, Antičke podjele zemljišta na Korčuli i Pelješcu, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, Vol. 20, Zagreb, 146–160.
- Zaninović, M. 2002, Grčke podjele zemljišta na otocima Hvaru, Visu i Korčuli, in: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana* (Greek influence along the east Adriatic coast), Proceedings of the International Conference, Cambi N., Čače S., Kirigin B. (eds.), Književni krug, Split, 261–287.
- Zaninović, M. 2004, Antički Grci na Hrvatskoj obali, *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 14, 1–57.
- Zaninović, M. 2010, Grčke podjele zemljišta na otocima Hvaru, Visu i Korčuli, in: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Katalog izložbe, Poklečki Stošić J. (ed.), Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 130–133.
- Zaninović, M. 2015, *Ilirski ratovi*, Školska knjiga, Biblioteka Lucius, knjiga 12, Zagreb.

